

Oktatás

Mezei István

Arccal a túlélés felé

Egy válságtérségről az emberi erőforrások szemszögéből

A modernizációs stratégiák fejlettebb, XX. századi formában fölértékelődött az emberi erőforrások szerepe. Állapotuk bemutatását, jelentőségük fontosságát és a bennük rejlő lehetőségeket a vonatkozó térség egészségi és szociális állapotával, valamint oktatási lehetőségeivel jellemezhetjük.

Az országos és a helyi adatok azt mutatják, hogy *a népesség egészségi állapota* rossz, különösen az aktív munkaerő emberi tőkéje használódott el, az emberi erőforrások emésztődtek föl az ún. szocialista eredeti fölhalmozás évtizedei alatt. *A szociálpolitikának* föl kell figyelni arra a néhány éves új jelenségre, hogy a legszegényebb hátrányos helyzetű csoportok körében nőtt meg csak a szülések, az élveszületések száma, miközben a népesség nagyobb részének szülési kedve 1975 óta rohamosan csökken. A munkanélküliség terhéből a nagyobb súlyt, a fő terhet a falvak hordozzák, nekik kell arányaiban és összegében is több munkanélküliséggel kapcsolatos pénzbeni és természetbeni juttatást fizetni.

Az oktatással, képzéssel kapcsolatos vizsgálódások kapcsán a következő főbb megállapítások tehetők:

A megye népességének képzettségi szintje kissé az országos szint alatt van, kilenc korosztály vizsgálata szerint. Az első korosztály 1969-ben született, a kilencedik 1977-ben. Ezek a gyerekek 6-6 év múlva lettek általában első osztályos tanulók, majd nyolc év múlva kezdték el az általános iskolát, a továbbtanulók a nyolcadik osztály befejezése után három évvel végezhatték el a szakmunkásképzőt, ill. négy év múlva a középiskolások érettségiztek. Így jutottunk el oda, hogy aki 1969-ben született, az 1986-ban tehetett szakmunkásvizsgát, ill. 1987-ben érettségizhetett, képesíthetett, és így tovább kilenc éven át.

Ha helyesek számításaink, akkor átlagosan 2544 fiatallal kevesebb kezdi meg a nyolcadik osztályt, mint amennyi az első osztályba lépett, azaz, a szélső értékeket is figyelembe véve 79-83% végzi el 8 év alatt az általános iskolát. A szakmunkásképzők három, és a szakközépiskolák 4 éve is közel azonos számú lemorzsolódást (2430 főt) eredményez. Az elemzett 9 korosztály esetében 65% jutott el a *szabályos lépcsőfokokon* a középfokú végzettséghez az *országos 67%-os átlaghoz* képest. Másfelől közelítve ugyanezt a jelenséget: *a megszületettek 35%-a nem jutott középfokú végzettséghez.*

Ez az alacsony arányú középiskolai végzettség komoly gondot fog okozni a jövőben, mert ha életbe lép az a szándék, hogy közelítsük a magyar diákok végzettségét az európai szokásoknak megfelelő 80-90%-os középfokú szinthez, akkor egyrészt a szakmunkásképzőkben és a szakközépiskolákban az általános (gimnáziumi) jellegű képzés

felé kell terelni a képzési struktúrát, másfelől a statisztikai arányok emelése miatt az oktatási követelményeket kényszerűen le kell szállítani.

1. táblázat

Kilenc korosztály (1969/87-1977/95) oktatási átlagszámai

	a korosztály életeseményei	létszám	a számítás módszere	változás	a változás aránya
1.	az élveszületések száma	13334			
2.	1. osztályba lépett	13786	2.-1.	453	3,29%
3.	8. osztályba lépett	11242	3.-2.	-2544	-18,45%
4.	szakmunkásképzőbe iratkozott	5800			
5.	szakközépiskolába iratkozott	3021			
6.	gimnáziumba iratkozott	2247			
7.	középfokú intézménybe iratkozott	11067	7.-3.	-175	-1,56%
8.	szakmunkás vizsgát tett	4173	8.-4.	-1627	-28,05%
9.	szakközépiskolában érettségizett	2466	9.-5.	-555	-18,37%
10.	gimnáziumban érettségizett	1999	10.-6.	-248	-11,04%
11.	középfokon végzett	8638	11.-7.	-2430	-21,96%
12.	korosztályában középfokon végzett:	8638	11.-1.	-4696	-35,22%
13.	I. évfolyamos felsőfokú tanintézetben	2113	13.-11.	-6525	-75,53%

(Forrás: a KSH megyei statisztikája alapján saját számítás)

A képzést a gazdasággal való kapcsolatában szükséges vizsgálni, keresve a képzés és a gazdaság változásainak összefüggéseit.

A 90-es évek országos jellemzője volt, hogy erőteljesen nőtt a vállalkozások száma. Ez összefüggött a nagyvállalatok átalakulásával, valamint az egyéni és a társas vállalkozások számának ugrásszerű növekedésével. Megyénkben a vállalkozások koncentrációja a miskolci térségben a legmagasabb, 53%. A legkisebb a vállalkozói sűrűség a szikszói térségben, de a többiben is kisebb a piaci szereplők koncentrációja, mint a népességé.

Új jelenség az is, hogy a cégek túlnyomó többsége kisméretű. 1995 végén a jogi személyiségű vállalkozások 84%-a 21 főnél kevesebb személyt foglalkoztatott, a jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok és az egyéni vállalkozók több mint 99%-a 11 főnél kisebb létszámmal dolgozik.

A képző szervek alkalmazkodását vizsgálva a következő eredményekre jutottunk.

Az 1980-as évek második felétől megjelenő változások elsőnek a szakmunkásképzőket érték el oly módon, hogy a megye valamennyi szakmunkásképzőjében csökkent a tanulók létszáma. Ezzel szemben a szakközépiskolákban, ill. a szakközépfokú iskolai osztályokat is működtető intézményekben nőtték a tanulólétszámok. A megyében az el-telt négy év során mindig is a szakközépfokú iskolások száma volt nagyobb. (51%, ill. 49%) Ez az arány egyenletesen és nagy léptekben tovább nőtt, 1996/97-ben már 60% a szakközépfokú iskolások javára. Kiemelkedő volt a növekedés két körzetben. A tiszaujvárosiban

53%-ról 66%-ra, a Szerencs-tokajiban 28%-ról 50%-ra. Miskolcon 10%-os növekedés történt a szakközépiskolások javára, a szakmunkástanulói létszám rovására.

A létszámváltozásokon túl szükséges arról is ismereteket szereznünk, hogy vajon milyen jellegű szakmákat tanulnak most a diákok? Ez a kérdés ún. *ágazati*, nemzetgazdasági ágak szerinti vizsgálatot igényel. Másrészt arra is keressük a választ, hogy ez mennyiben felel meg a gazdasági szerkezet számbeli és tartalmi változásainak?

A *szakmunkástanulók* ágazatonkénti létszámát vizsgálva a bányászaton belül növekedést tapasztalhatunk, mert egy országos beiskolázású szakmáról van szó, ahol az évfolyamonkénti egy-egy osztály feltöltődése jelentkezik a kiugró számadatban. A többi szakma esetében reálisabbak az arányok. Kiderül, hogy átlagosan 20%-kal csökkent a tanulók száma, de néhány területen (vendéglátás, gazdasági szolgáltatás) enyhe növekedést tapasztalhatunk. A csökkenés egyik oka az is, hogy egyre több szakma tanulását kötötték érettségihez, mint felvételi követelményhez, és ezeket a diákokat egyre inkább a szakközépiskolák tanítják.

2. táblázat

Szakmunkástanulók ágazatonként (létszám és arány)

	93/94	%	94/95	%	95/96	%	96/97	%	négy év átlaga
Mezőgazdaság	719	5,32	672	5,31	625	5,43	616	5,62	85,67
Bányászat	43	0,32	39	0,31	49	0,43	73	0,67	169,77
Feldolgozóipar	7268	53,75	6476	51,22	5815	50,48	5531	50,45	76,10
Építőipar	1143	8,45	1124	8,89	1106	9,60	1035	9,44	90,55
Kereskedelem	2697	19,94	2713	21,46	2382	20,68	2306	21,03	85,50
Vendéglátás	619	4,58	634	5,01	636	5,52	655	5,97	105,82
Szállítás	200	1,48	147	1,16	87	0,76	70	0,64	35,00
Gazdasági szolgáltatás	56	0,41	54	0,43	76	0,66	58	0,53	103,57
Személyi szolgáltatás	778	5,75	785	6,21	744	6,46	619	5,65	79,56
Összesen:	13523		12644		11520		10963		81,07

(*Forrás: KSH-statisztikák alapján saját számítás*)

A *szakközépiskolák* képzése jelentősen változott az évek során. Nemcsak új szakmák jelentek meg (számítástechnika, idegen nyelv), hanem a régiek is új tartalommal bővültek, megújultak, felfrissültek. Ez főleg informatikával, és környezetvédelemmel kapcsolatos ismeretanyagokat jelent. Az iskolák egyre inkább rátérnek az ún. szakmacsoportos képzésre, ami azt jelenti, hogy általában kétéves alapozó képzés után, általában a 3. évfolyamtól kezdődően válnak el egymástól a képzési utak a választott szakmának megfelelően.

Ha összefoglalóan akarunk szólni a szakközépiskolai képzésről, azt kell megállapítanunk, hogy feldolgozóipari szakmát tanul a legtöbb diák, de egyrészt számuk stagnáló, négy és félezer körüli, másrészt a tágan értelmezett szolgáltatások körébe tartozó

szakmákat tanulók száma dinamikusan emelkedik. A gazdasági szolgáltatásokat tanulók és a pénzügyi tevékenységeket választók száma a kezdeti 3200-ról kb. 4700-ra növekedett.

3. táblázat

Szakközépiskolai tanulók ágazatonként (létszám és arány)

	93/94	%	94/95	%	95/96	%	96/97	%	négy év átlaga
Mezőgazdaság	572	4,10	553	3,71	573	3,79	497	3,04	86,89
Bányászat	21	0,15	85	0,57	97	0,64	0	0,00	0,00
Feldolgozóipar	4674	33,48	4737	31,76	4284	28,35	4700	28,79	100,56
Energiaellátás	235	1,68	93	0,62	600	3,97	511	3,13	217,45
Építőipar	434	3,11	478	3,20	655	4,34	618	3,79	142,40
Kereskedelem	1404	10,06	1571	10,53	1314	8,70	1525	9,34	108,62
Vendéglátás	384	2,75	397	2,66	380	2,52	349	2,14	90,89
Szállítás	946	6,78	953	6,39	1135	7,51	1157	7,09	122,30
Pénzügyi tevékenység	1911	13,69	2335	15,65	2157	14,28	2140	13,11	111,98
Gazdasági szolgáltatás	1330	9,53	1618	10,85	1628	10,78	2572	15,76	193,38
Oktatás	509	3,65	445	2,98	447	2,96	432	2,65	84,87
Egészségügy	1214	8,70	1317	8,83	1450	9,60	1507	9,23	124,14
Személyi szolgáltatás	327	2,34	335	2,25	389	2,57	315	1,93	96,33
Összesen:	13961		14917		15109		16323		116,92

(Forrás: KSH-statisztikák alapján saját számítás)

Természetesen készíthetünk olyan besorolást is, amely a kereskedelmet, vendéglátást, szállítást, pénzügyi tevékenységeket, gazdaságot segítő szolgáltatást, oktatást, egészségügyet, személyi szolgáltatást együtt, egy csoportba sorolva *szolgáltatásnak*, azaz a *harmadik szektorba tartozónak* minősít. Ezesetben könnyen kimutatható ezen szakmacsoport elsöprő fölénye a többi, a mezőgazdasági és az ipari, feldolgozóipari szakokhoz képest. Ilyen csoportosítás szerint az 1996/97-es tanévben szakközépiskolában tanuló 16323 tanulóból szolgáltatással kapcsolatos szakmákat tanult 9997 fő, a tanulók 61%-a.

A *szakképző intézmények* belső átalakulása, modernizációja tehát azt mutatja, hogy *igen gyorsan és hatékonyan reagáltak* egy rendkívül nehéz kihívásra. Azt csak az idő fogja megmutatni, hogy vajon a versenyben az iskoláké-e az elsőbbség a gazdaság előtt, vagy a mélyben már lezajlott a gazdaság fordulata, amit csak követett az iskolai képzés gyökeres átalakulása.

Érdemes ezen a ponton megidézni, hogy a Munkaügyi Minisztérium bábáskodásával létrejött átképző intézmények milyen irányú képzési struktúrákat alakítottak ki. Ez azért fontos, mert az átképzések országos rendszereinek kidolgozói egyik legfőbb

érvként azt emlegették, hogy a szakképző középiskolák merevek, rugalmatlanok, képtelenek a változásokra helyesen reagálni.

A megyei munkaügyi központ adatai szerint 1991 és 1996 között 17348 fő vett részt átképzésben. Ezek közül 13183 főt lehet úgy besorolni, hogy meg lehessen különböztetni az ipari és a szolgáltató jellegű, a megyei átképzéseken tanult szakmák alapján őket. Eszerint ipari jellegű képzésen 5293 fő vett részt, azaz 40,15%, szolgáltató jellegű képzésen pedig 7890 fő, azaz 59,85%.

Csak gratulálni tudunk, hogy a nehézkesnek mondott állami, önkormányzati közép fokú képzés már az 1996/97-es tanévben „megelőzte” a képzési arányokat tekintve a hivatásos átképző központot!

Az elemzés legtöbb gondot okozó része az volt, amikor arra kerestük a választ, hogy vajon *az iskolai képzés változásai hogyan felelnek meg a gazdasági életben végbement változásoknak?* Az összehasonlítást különösen az nehezíti, hogy a *foglalkoztatottakról* vannak a legkevésbé megbízható adataink. Ennek oka köztudott. A gazdaság szereplői igyekeznek minden nyilvánosság elől elrejtőzni, részben önvédelemből, részben jövedelmeik forrása miatt. Ezért pontos megfeleltetés helyett csak irányokat tudunk bemutatni.

A képzés koncentráltága megegyezik a hajdani állampiaci szereplők megoszlásával. Így kerül az élre Miskolc, majd az iskolavárossá vált Kazincbarcika és Sátoraljaújhely.

Összevethetjük a tanulók számát a 10000 lakosra jutó vállalkozások számával is. Ebből az összevetésből látható, hogy a szikszói körzetben nincs 300 főnél többet foglalkoztató „nagy” piaci szereplő, de itt a legkisebb a 21 főnél kisebb létszámú vállalkozások száma is. Az edelényi és a mezőkövesdi térségben is mindössze egy-egy 300 főnél nagyobb jogi személyiségű vállalkozás működik. Ezek után nem meglepő, hogy az edelényi körzetben nincs egyáltalán szakképzéssel, képesítéssel foglalkozó intézmény, a szikszói körzetben pedig csak az 1996/97-es tanévben indult egy osztállyal a szakközépiskolai képzés.

Szorosan ide kapcsolódik a gazdasági ágak szerinti vizsgálatok eredménye. Az edelényi és a szikszói körzetekben, annak ellenére, hogy domináns a mezőgazdasági jellegű vállalkozások aránya – ebből a szempontból ide tartozik még az encsi körzet is –, nincs egyetlen mezőgazdasággal foglalkozó szakképző intézmény sem.

A mezőgazdasági jellegű képzéssel foglalkozó intézmények Miskolcon, Sátoraljaújhelyen, Tokajban és az ugyanebbe a körzetbe tartozó Abaujszántón vannak. Putnokon a mezőgazdasági szakok beiskolázási gondja épp abból fakad, hogy elsősorban bányászlatka településekre támaszkodna beiskolázási körzetét tekintve, és ez a lakossági összetétel nem keresi megfelelő számban és arányban a mezőgazdasági jellegű képzést. Tény, hogy a megye kedvezőbb mezőgazdasági adottságú déli körzetei el vannak látva megfelelő iskolákkal, de a belső, két folyó völgy közötti terület hiányt szenved ebben a tekintetben.

A szálláshely-szolgáltatással, vendéglátással foglalkozó vállalkozások számában, arányában és az oktatott, tanult vendéglátóipari szakmák számában arányában is hasonló eltérések mutatkoznak.

A stabilnak tekinthető jogi személyiségű vállalkozások száma a vendéglátás, szálláshelyszolgáltatás formáiban a kazincbarcikai és a mezőkövesdi térségben a legna-

gyobb, a jogi személyiség nélkülieket tekintve a szikszói és a mezőkövesdi körzetben és az egyénieket nézve az edelényi és az encsi körzetben található a legtöbb szervezet, ennek ellenére ilyen jellegű képzéssel foglalkozó intézmény egyik említett térségben sincs. Van viszont ilyen jellegű képzés Miskolcon és Tokajban.

Hasonló arányeltolódások találhatóak a jelentős átalakulásokon átment építőiparban is. Egyrészt igen sok szervezet szűnt meg, a legtöbb az egyéni vállalkozásokat tekintve az encsi körzetben, miközben a különböző átalakulások hatására számuk jelentősen nőtt a miskolci (12%-kal), a sárospataki (13%-kal) és a Szerencs-Tokaj-iban (16%-kal).

A tanulók számát tekintve a stabil szakmukáslétszám mellett növekvő a technikai végzettséget elérni szándékozók száma, de a képző helyek és a változások igénye mögött itt is vannak ellentmondások.

Hasonló, de más természetű ellentmondás tapasztalható a kereskedelmi jellegű pályák esetében.

A kényszerből ilyen-olyan termék eladásából élni kívánó vállalkozók száma épp a legszegényebb térségekben a legmagasabb. Ennél a jelenségnél köszön vissza a legjobban az a szabályozási ellentmondás, hogy miközben törekszünk minél magasabb szakmai képzettségi szintet megkövetelni a felnövő fiatal korosztálytól, aközben alig van megkötés arra nézve, hogy ki milyen vállalkozást folytathat. A vállalkozási feltételek rendszere ellentmondásos, nem szolgálja a most, a frissen végzettek érdekeit. Értethető, hogy a munkáltató, a tulajdonos szemszögéből nézve a vállalkozói, az anyagi képességek a fontosak, mondván, az ő felelőssége megfelelő szakembert alkalmazni, de a valóságban ezt a kérdést csak pénzügyi, tulajdonosi oldalról rendezték a jogalkotók.

A szállítással, raktározással foglalkozó vállalkozások megoszlása is hasonló aránytalanságot mutat. Az ide tartozó jogi személyiségű vállalkozások aránya Szikszó térségében, a jogi személyiség nélkülieké Szerencs-Tokaj körzetében, az egyénieké Encs és Szerencs-Tokaj körzetében a legnagyobb. A nagy, a magas számarányok mögött bizonyára sok kis cég rejtőzik, kis létszámmal, még kisebb forgalommal.

Az oktatásban tapasztalható, hogy e szakmák tanulóinak létszáma fokozatosan emelkedik (946-ról 1157-re). Ez azt mutatja, hogy továbbra is van igény a fuvarozással kapcsolatos szakmák tanítására, sőt az is kiolvasható az adatokból, hogy egyre inkább szélesebb alapozással, szakközépiskolai képzés keretében történik ezen ismeretek átadása.

Mire következtethetünk az előbbiekből? Az iskolák települési helye a korábbi iparszerkezetet tükrözi. Az infrastruktúra mozdíthatatlansága miatt, a képzés szakemberigénye és a gyakorlati helyek minősége, biztonsága miatt nem tudja követni olyan gyorsan a gazdaságban megtörtént változásokat. Természetesen az is kérdéses, hogy kellene ilyen sebességgel követni?

Az adatokból kiolvasható, hogy az egyéni vállalkozások tömegessége adja a nagy arányeltolódást, az iparszerkezet látványos átalakulását, miközben nem biztos, hogy tartósan iskolafentartókká tudnának válni az említett, a piaci szereplők nagy aránya, de valószínűleg egyúttal nagy tőkeszegénysége miatt előtérbe került körzetek, körzetközpontok.

Meg kell jegyeznünk, hogy tisztában vagyunk az összehasonlítás legfőbb buktatójával, azzal, hogy a KSH, de a legérdekeltőbb szerv, a Gazdasági Kamara sem rendel-

kezik megbízható adatokkal arra vonatkozóan, hogy *hány foglalkoztatott van egy-egy piaci szereplő mögött*, mekkora az illető piaci szereplő gazdasági ereje (forgalma, eredménye, tőkéje stb). Így bemutatott összehasonlításunk legyen inkább csak annak jelzése, hogy milyen irányba kellene terelni a kutatásokat, az adatszolgáltatás rendszerét, azért is, hogy a döntéshozók minél közelebb legyenek a valós viszonyok ismeretéhez.

Ezt azért tartjuk fontosnak, mert nem célravezető az a meglévő gyakorlat, hogy a humán erőforrást illető fejlesztési szándékokat, terveket a meglévő munkanélküliségi adatokhoz viszonyítva határozzák meg.

Az természetes, ha egy politikai vezetés szociális érzékenységgel rendelkezik, ha fejlesztési elképzelései során mindig szem előtt tartja a szociális szempontokat. Viszont ennek a fejlesztési módszernek a kizárólagossága tévutakra vezethet.

Elgondolkodtató, hogy egy egész minisztérium dekoncentrált szervezete, a munkaügyi központ és annak megyei szervezetei, kirendeltségei foglalkoznak a munkanélküliek regisztrálásával, „mindent” tudnak a munkanélküliekről, nevüket, nemüket, életkorukat, utolsó munkahelyüket, iskolai végzettségüket, szakmáikat, munkábaállási próbálkozásikat, jövedelmeiket, stb., és eközben kitűnő elemzőgárda, képzett közgazdászok, szociológusok figyelik folyamatosan ennek a rétegnek a mozgását. Ezzel szemben a gazdaság szereplőinek dolgairól szükséges ismereteket a gazdasági kamara csak most kezdi gyűjteni, kis hatáskokkal.

Innovációt szorgalmazznak a hátrányos helyzetű megyék fejlesztését célzó tervek, de a támogatások odaítélésének előkészítésekor nem az innovációra képes társadalmi csoportok igényeiből indulnak ki a döntéshozók, hanem a munkanélküli csoportok lehetséges munkábaállítása a fő mozgatórugó. A meglévő munkahelyekre törekednek még egy, meg még egy munkanélkülit bejuttatni, közhasznú munkák elvégzésére juttatnak összegeket az önkormányzatoknak. Nem ez a gyakorlat a hibás, hanem ennek a gyakorlatnak a kizárólagossága. Hasonló energiával, hasonló szervezeti bázissal és hasonló anyagi támogatásokkal kellene azokat is támogatni, akik nem csak meglévő munkahelyek bővítésével, hanem újak teremtésével lehetnének szereplői a gazdasági életnek.

Az eddigiekből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a nagylétszámú ipari bázisok kora lejárt, de egy új, egyenletesebb, kiegyensúlyozottabb üzemméretű gazdasági szerkezet kialakulásának még csak az elején tartunk. Az már biztos, hogy az iskoláknak, a képzésnek erre az új jelenségre reagálnia kell, mert a kisebb üzemméret jelenlétével kell tartósan számolni.

Véleményünk szerint a képzési idő kitágítása, a képzési szint emelése szakközépiskolai szintre, ill. az ezt meghaladó technikus szintre ezt a folyamatot jelzik már, hiszen a kisebb cégek nem engedhetik meg maguknak azt, hogy minden szakmát más foglalkoztatott gyakoroljon.

Valószínű, hogy a tananyagok, tantárgyak egymás közti súlya, sőt belső arányaik, tartalmuk is változik a jövőben, mert a kis és a közepes vállalkozások korát éljük, sőt maga az ifjú, frissen végzett egyén kell, hogy minél hamarabb önállóan vállalkozást tudjon indítani. Ehhez a szakmai ismeretek önmagukban kevesek, szükséges még a tágran vett vállalkozói, pénzügyi, jogi, emberismerti stb. tudás elsajátítása; fejlesztése is.